

IZLÉS ÉS DIVAT

A divat fogalma a szakirodalomban nincsen megnyugtatóan tisztázva. Irodalmi vonatkozásban is - magyar nyelvterületre gondolunk elsősorban - rendkívül szegényes anyag áll rendelkezésre a problémakör tanulmányozását illetően. Izlés és divat kapcsolatáról, érintkezési pontjairól, összefüggésrendszeréről írott komolyabb tanulmányról pedig egyszerűen nincsen tudomásunk.

Pedig az izlés és divat kapcsolatával foglalkozni - meggyőződésünk szerint - izgalmas feladat, s vizsgálata az izlés egész problémakörének tisztázásában jelenthetne előrehaladást. Személyünkben is kezdő lépések megtételéről van szó csupán, éppen ezért a teljesség megkerülésével, a problémafelvetés szintjén közelítünk az izléssel és divattal összefüggő néhány kérdéshez, a megoldás igénye nélkül, hipotetikusán. A klasszikusokon kívül elsősorban Lukács György, Hermann István, Heller Ágnes munkáira támaszkodva.

Először a divat elméleti megalapozása kapcsán mondunk el néhány gondolatot. Majd azt követően az izlés és divat érintkezésének néhány tapasztalati uton kikövetkeztetett törvényszerűségére mutatunk rá.

Divatnak nevezzük - olvassuk a Képes divattörténet az ókortól napjainkig c. 1974-ben megjelent könyvben - tágabb értelemben az egy-egy korszakra érvényes, és akkor elfogadott nézeteket a kultúra külső megjelenési formáiról - az életstílusról, az étkezési szokásokról, avagy az autókról éppugy, mint a ruházatról. Esztétikai kategóriaként pedig a "Művészetben azon jelenségek összefoglaló elnevezése, amikor bizonyos tartalmi motívumok, vagy formai megoldások ideig-óráig jellemző, vagy uralkodó jellegűvé, - sablonszerűvé, banálissá válnak az átlagos, vagy ennél is alacsonyabb színvonalú művekben." /Esztétikai Kislexikon első kiadása, 1969./

A divat a mesterségesen gerjesztett hamis szükségletek világa - informálódhatunk más forrásból. Tehát a divat a kultúra külső megjelenési formája, mesterségesen gerjesztett hamis szükséglet, a művészetek világában pedig ideig-óráig jellemző átlagos, vagy annál alacsonyabb színvonalú művek sablonos, banális tartalmi, vagy formai motívumai.

Mindjárt itt jeleznünk kell, hogy az izlés-divat összefüggésére a példaként idézett definiálások, meghatározások támadhatóak. Különösen a művészet szférájában.

A fentiek szerint ugyanis a divat eleve unesztétikus, érték- és művészetellenes jelenség. Okait feltűnést keltő eseményekben, uralkodó körök hangulati hatásában, műalkotások utánzásában /epigonizmus/ találjuk. Ugy véljük, Szerdahelyi Istvánnak van

azonban igaza, amikor azt mondja, hogy a divattá válás önmagában semmiképpen nem minősítheti az esztétikai jelenségeket. A lényeges az, hogy a divat mögött meghúzódó eszménykép reálisan tükrözi-e az adott történelmi pillanat objektív szépségét, művészetiségét, vagy sem. /A mindennapi élet esztétikája, 1974/

Mielőtt fentiekben előrebocsátott megjegyzésünket, - a divatfogalom izléssel kapcsolatos összefüggésében - bővebben igazolnánk, nézzük meg a divat történeti útjainak legfontosabb állomásait. A történeti rápillantás nélkül ugyanis nehezebben érthető a divat általános és izléssel érintkező, sok esetben tehát egyáltalán nem egyértelmű - pozitív, vagy negatív - szerepe. Más szavakkal: a divat fogalma is csak genezisében vizsgálva, történetiségében szemlélve válhat érthetővé.

A divat fejlődése hűen tükrözi az emberi életforma változásait a történelem során. Ahogyan az izlés, úgy a divat is a polgári fejlődés hajnalán vált a társadalomban szerep-funkció hordozójává, az emberek társadalmi megkülönböztetőjévé. Ahogyan Heller Agnes a szerep fogalmát, kialakulásának történeti folyamatát /A szerepkategória marxista értelmezhetőségéről/ elemzi, a divat fejlődésére, történeti szerepe kialakulására is több vonatkozásban feleletet ad. Hiszen a divat-szerep fogalmak együtt létező, egymást alakító társadalmi jelenségek a polgári társadalom kezdeteitől.

Vagyis divat és szerep, mint társadalmi kategóriák megjelenése - ahogyan az izlés is - összefügg az árutermelés általános-sá válásával, a kapitalista munkamegosztás kialakulásával.

Megjelenésükhöz ugyanis az volt szükséges, hogy a kapitalizmus kialakulása felbontson minden emberi közösséget, s az ember ember mivolta csak közvetve, a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyén keresztül érvényesüljön. Ez adja meg a lehetőségét annak a kettősség létrejöttének, hogy az ember ember volta egyrészt független a munkamegosztásban, a munkamegosztás hierarchiájában betöltött helyétől /mindenki egyformán ember/, ugyanakkor csak a munkamegosztásban elfoglalt helye szerint érvényesül /Heller Ágnes/.

Mi következik ebből, hová vezet ez a kettősség? Végsősoron az ember elidegenedéséhez. Mert történetileg ahogyan a szerep, úgy a divat is az elidegenedés szülötte, terméke, szükséges velejárója. Az ember felbomlik egyfelől individuummá, másfelől szereppé. Ez teszi aztán lehetővé, hogy az emberek egymás mellett különböző magatartás-komplexumokat gyakoroljanak. /Pl. a reprezentáció megjelenése ugyanilyen kétoldalu jelenség, s így rokonítható a divattal. Egyrészt elvileg biztosítja, hogy az egyén az legyen, amivé önmagát teszi. Másrészt a lehetőséggel való élelét a gyakorlatban sok minden korlátozza. Mindenekelőtt a pénz, amely az értékesebb státusok megszerzésének eszköze, és személytelen, független az egyéniségtől./

A divat aztán később racionalizálódik, elvileg szintén mindenki számára elérhetővé válik, ami alkalmassá teszi a divatot az ember társadalmi különbségeinek elfedésére is. A pénz azonban itt is korlátoz és meghatározóvá válik. Mindenekelőtt - mint ismeretes - áruvá változtatja a pozíciókat, majd az emberi magatartásokat /barátság, szerelem stb./, s így a divatot is.

Itt és így kezdődik el az ember áruvá válása. Hiszen amikor az embert áruként kezdik értékelni - pusztán a munkamegosztásban elfoglalt helye alapján, egy bizonyos funkció betöltésére való alkalmasságában - akkor már nem az ember egészét, az egész embert értékelik, hanem csak funkciója szerint. Tehát az ember értékeinek totalitása helyett csupán részértékét méltányolják. Ebből következik, hogy az ember most már önmaga egészének önmegvalósítása helyett csak e bizonyos funkció elérésére kénytelen törekedni, hiszen ez alapján ítélik meg. Vagyis kialakulnak az elvárások, s az ember e "keresletnek" megfelelően klisékbe és sztereotípekbe kényszerül, s olykor a számára idegen látszatot is vállalni kénytelen. E társadalmi "igények", elvárások, klisék, amelyekbe tehát az ember belekényszerül, szabadságát egyre inkább és egyre gyakrabban korlátozzák, s alternatíváit /választásait/ formálissá változtatják. Így történik, hogy az elvárt sztereotíptól eltérő egyént az előítélet, a közhangulat, a közizlés, a divat /a gazdasági vagy politikai kényszer!/ visszatéríti a sablonhoz, az elfoga-

dotthoz. Az egyén /egyéniiség/ pedig "inkognitóba" kényszerül, hiszen szerepet kell játszania, látszat szerint cselekednie.

Eljutunk tehát odáig, hogy az emberi élet mindennapi szükség-szerű velejárójává, a sztereotipizált szokás- és erkölcsi rend elsajátítása válik. Ilyenformán pl. a hagyomány és a divat a szokás- és az értékrendszer sajátos megnyilvánulási formái lesznek. A kapitalizmus előtti u.n. multa orientált társadalmakban ugyanis az elsajátított szokások és erkölcsök viszonylag stabilak voltak, s jobban az ősök magatartásához igazodtak. Az utódok ebben az esetben hűségesebb kiszolgálói és utána-zói az öregeknek, akik a mult tapasztalatainak hordozói, továbbörökítői. A multa orientált társadalmakban tehát a hagyomány szerepe nagyobb, lényegesebb.

A polgári társadalomban már a kezdetektől fogva egyre nagyobb szerepet kap a jövőre orientáltság. A mind több és több termelés lehetősége az emberekben a mindig újjáalakulás, változás igényét erősíti. Az ujnak ez az igénye - mint ismeretes - a történelem egyik legnagyobb vívmánya, de az elidegenedés mind-ezt visszájára fordítja, s többek között éppen divattá alakítja, változtatja. Ez az első lényeges dolog, amit divat és társadalom /kapitalizmus-elidegenedés/ történeti fejlődése révén meg kell állapítanunk.

Vagyis - korábbi gondolat-menetünket folytatva - az ember történelmi és társadalmi méreteiben való szerepszerüvé /sztereotip!/

merevedésével párhuzamosan az áruvá válás folyamata /a jövőre orientáltság!/ a divattal való állandó lépéstartására kényszerít. S egyben jórészt csak a divatra redukálja le az egyén /külső/ igényeit. Követni a divatot és jól játszani egy bizonyos szerepet, ez ugyanazon folyamat két oldala, ami történetileg igazolható.

A kapitalizálódás térhódításával ez a folyamat - s a korábban jelzett kettősség - : az elvi lehetőségek és a gyakorlati megvalósulás korlátai - egyaránt megszabják a szokásrendszer alakulását éppen úgy, mint az öltözködésben a divat szerepét, vagy az emberi tudat esztétikai szféráiban végbemenő - divat által befolyásolt - választást. /izlés-ítéletet!/

A divat utját követve, ill. az elidegenedés és divat kapcsolatát tovább elemezve rá kell mutatni arra a közismert tényre is /a klasszikusok alapján/, hogy az elidegenedés során az emberi nem és az egyén céljai elválnak egymástól. Az emberi nem célja - mint ismeretes - a bővített ujratermelés lesz, míg az egyénnek a célja az a munka, amit nem érezhet magáénak, hiszen a munka kényszerre válik számára, ami létfenntartását szolgálja. Az ember így kényszerül a munka kompenzálására /rekreáció, pihentetés/. Ennek következtében a pihenés, kikapcsolódás, /kompenzáció, rekreáció/ valóságos szükségletet társadalmilag a konzum /fogyasztás/ hamis szükségletté alakítja át, aminek következménye a polgári értékrend átstrukturálódása. /Vagyis a partikularitás a nembeliséget hordozó értékeket fokozatosan kizárja, áruvá degradálja - Lukács!/ Elju-

tunk oda, hogy ami a partikularitás oldaláról nézve nem tűnik hasznosnak, vagy nem váltja ki a kellemességet, az feleslegesnek minősül.

Itt következik aztán el az, hogy amikor a partikularitás és a nembeliség szétválik, /ami tehát az elidegenedésre vezethető vissza/ a divatnak és a jó izlésnek is szükségszerűen el kell különülniük egymástól. Hiszen a divat a hamisan gerjesztett szükségletek, a konzum kiszolgálójává válik szükségszerűen. Az eszmény is áruvá válik, az egyén pedig megszűnik eszményteremtő lenni, egyszerűen ideálfogyasztóvá lesz, s akaratától és egyéniségétől függetlenül véletlenszerűen és készenkapott külső fogódzókba kapaszkodik. /Ha Hollywood divatba hozza az év eszményi nőjeit - ahogyan Heller Ágnes mondja - akkor abban az évben minden férfi ezt a nőtipust keresi, és minden lány ehhez akar hasonlítani. Ime, ma is az eszmény áruvá válásának útja! /

És mi lesz a jó izléssel, a divat szerepének, funkciójának pozitív megnyilvánulási lehetőségével? /amiről a kiindulásnál szözlöttünk.../ Ahogyan Lukács mondja, divat és izlés egymásbajátszásának foka az egyén autonómiájának, szabadságának elidegenedett, vagy el nem idegenedett voltának, eredetiségének és "tudatosságának" is fokmérője. A divat ugyanis sohasem falanszter /egyéniiséget elnyomó, merev/ divat. Mindig réseket hagy, s ezek a rések adnak lehetőséget az egyéniség kiélésére, az eredetiség megcsillantására. A rések egyéni izléssel való kitöltésére viszont csak az autonóm, legkevésbé elidegenedett, fejlett izlésű egyének képesek.

Az ilyen embereknél a divat iránti érzékenység esztétikai igényekkel párosul, s az általa követett /vagy teremtetett/ divat közel kerülhet, kivételesen egybeeshet izlésével.

Általában azonban divat és izlés csak átjátszik egymásba, közel kerülhet egymáshoz, egybe azonban nagyon ritkán eshet.

A divat lényegéből /a jövőre orientáltság, az új igénye/ következik egyik fő jellegzetessége, a változékonysága is. Válogójában, mint majd látni fogjuk látszat-mozgékonyyságról van szó. /Hernádi, Adorno/ A divat soha nem lehet állandó. Mivel a divat általában az emberek megkülönböztetésének, a tömegből való kiválás eszköze is, mindig újra és újra törekszik. Ugyanakkor nivellál is. Jelentős szerepet játszik ebben - az újabb időkben különösen - a tőke, a divat-diktátorok, profitra éhes, divatirányítók szerepe. Éppen ezért a divat az elmúlt száz esztendőben már messzemenően manipulált. És itt van az izlés és divat egyik lényeges nagy eltérése is egymástól. /Az egybeesés ezért is lehet csak ritka, kivételes jelenség/. Míg a divat szüntelen, önmagát is megújító jelenség, e változékonyságával ellentétben az izlés állandóbb. Sőt az izlésnek van bizonyos konzerváló-tartósító, hagyományörző és norma alakító hatása is. S ez - ahogyan Szabolcsi Miklós is utal rá - nem feltétlenül káros. /Mint ahogyan a divat szüntelenül változó volta sem szükségszerűen negatív./ Hiszen ha ez a hagyományozó hatás nem felelne meg az egyén és a köz izlésének, akkor pl. a művészet napjainkban sem tudná társadalmi méreteken megvalósítani azt

a funkcióját, hogy a bennük ábrázolt világ-szemléleti, esztétikai, művészeti tartalmakat, ítéleteket társadalmi vagy akár réteg, osztálméreteken is, de szétsugározza.

Igy összegezve tehát elmondható, hogy a divat létrejöttének konkrét történelmi előzményei és társadalmi vonatkozásai vannak. Létrejöttében rokonítható a szerep történeti kialakulásával, s nagyjából az izlés önálló társadalmi és történeti kategóriaként való megjelenésével. Egybeesésük és különbségeik egyaránt vannak.

Kiegészítésül pusztán még annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy a divatstílusoknak /pl. az öltözködésben/ nincsen, nem lehet történetük. Itt ugyanis áltörténetiséggel állunk szemben. Miért? Ez a divat változékonyságával, méginkább nagyfokú manipuláltságával függ össze. Hiszen - mint utaltunk rá - e manipuláltság a divat- divatdiktátorok érdekeinek megfelelően történik. A történetiség ez esetben tehát nem egyéb pusztán látszatnál.

Most nem térünk rá ki - később lesz róla szó -, hogy az izlés maga is manipulálható és manipulálják is.

Felvethető még a kérdés: Meddig terjeszthetjük ki a divat fogalmát? Pl. a különböző művészeti irányzatok változása felfogható-e divatként? Ugy véljük nem. Ez már stílusprobléma, amely konkrét társadalmi, történeti és művészeti előzményekre vezethető vissza. Ugyanakkor el kell ettől választani a könyvek di-

vatját, pl. azt, hogy egy adott kor irodalmi terméséből bizonyos társadalmi csoportokban melyek a legdivatosabbak.

Visszatérve kiindulásunkhoz, a divat fogalmához, nem érezzük feladatunknak meghatározására még csak kísérletet sem tenni. Történeti fejlődéséből viszont - mint arra rámutattunk - nem egyértelműen, szükségszerűen következik a divat negatív szerepe. Bár döntően elmarasztalható ez a szerep, ám mint jeleztük, kivételesen a jó ízléssel is egybeeshet.

Nem vállalkozunk ebben a keretben "fogalom-revideálására" sem. Szűkebben vett témánkhoz a divat-jelenség kutatás csak az izlés melléktermékeként tartozik. Azt viszont hangsúlyozzuk, hogy mi másként értelmezzük és használjuk a divat fogalmát, tehát eltérően a megszokott-tól, az elfogadott-tól, mivel - mint utaltunk már rá - az izlés szempontjából a divat egyfelől tágabb értelmezést kap /kaphat!/, másfelől feloldódik a csak pejorativ megítélés alól. /De utaltunk rá a történeti alapozásnál, hogy a divat korábban sem mindig falanszter divat .../

Megítélése kifejezetten attól függ tehát, milyen művészi - egyéb - tartalmakat közvetít, terjeszt, mert hiszen "divatba" jöhetnek értékek is /lásd Szerdahelyi István már idézett könyvét/. Éppen ezért a célszerűség azt kívánja, hogy a hagyományos értelemben divatként, értelmezésünkben "divatként" jelöljük a fogalmat a továbbiakban, mivel megfelelő kifejezést nem találunk a "divat" jelenségére.

Mert a "divat" adott esetben lehet hasznos, a művészeti igényt emelő, serkentő hatása, ám lehet a fordítottja is /divat/.

Divat esetében tehát értékelenes tartalmak, közhelyek népszerűvé tételéről van szó, mely divatok cserélődése "az örök-változás látszatát keltik". Valójában látszat-mozgékony-ságról, az "állandó ugrásrakészségnek álcázott változatlanság" /Adorno/ tanui lehetünk. Mégis - ahogyan Hernádi Miklós kifejti - "A közhelyeit időben változtató ember egyszerre merítkezhet meg a közizlésben, s őrizheti meg ugyanakkor a különöbzés, eredetiség illuzióját."¹ - ahogyan erre a divat történeti fejlődése kapcsán már utaltunk. A divat megkülönböztet és nivellál is egyszerre.

Hogy a művészeti életből példával is szolgáljunk; a két világháború közötti Magyarország divatos és agyon reklámozott íróinak nevét ma már csak az idősebbek, vagy az irodalommal foglalkozók ismerik csupán. Pedig Herczeg Ferenc, Harsányi Zsolt, Erdős Renée, Szentmihályiné Szabó Mária, Vitéz Somogyvári Gyula, Zilahy Lajos a legdivatosabb magyar szerzők voltak valamikor. A külföldi szerzők közül pedig Cronin, Margaret Mitchell, Bromfield, Courths-Mahler, Pitigrilli, Mereskovszkij /A réztábla a kapu alatt, Randevu Rómában, Árvíz Indiában és hasonló bestsellerek/ uralták a magyar könyvpiacot. A "művelt

1. Hernádi Miklós: A közhely természetrajza. Bp. 1973.

magyar olvasónak" illetl olvasni, vagy legalábbis úgy tenni, mintha olvasták volna ezeket. Az un. "középosztály", a kispolgárság többsége forgatta is e szerzőket, s mivel a művészetpolitika elsősorban igényeikkel találkozott, a művészeti- irodalmi divat meghatározói lettek, s a művészet, az irodalom iránti elvárásaik, izlés-igényeik napjainkig kísértének.

Ányos Laci zenéje, Kalmár Pál előadásában, Karády Katalin andalító - sokat emlegetett - bugó hangja az "embertelenségben" éppenny divattá lettek, mint a gipsz angyalok és a kerti törpék a családi villákban. Ez esetben semmiképpen sem mindig szerencsésen. A divat most a közhely közvetítőjévé szegődött. Mert hiszen, ahogy Veres Péter már 1938-ban megvilágította: "A kispolgárról szót sem lehet ejteni - ez a ponyva rabja, a söré és a billiárdé."² A középosztály számára pedig "nem kívánatos szellemi gyönyörűség a betű, hanem nehéz teher, amit csak muszájból cipelnek, csak a látszatnak élnek. Azért van sikere köztük a felületes, könnyű irodalomnak. Nem műveltek akarnak lenni, hanem csak annak kell látszaniok."³ S hogy miért terjed, miért divat a bestseller a két világháború közötti Magyarországon, főképpen vidéken, Paku Imre ad magyarázatot: "A bestseller irodalom terjedésének viszont kiváló melegágyai vidéken a magánosok kölcsönkönyvtárai, ezeknek állománya jóformán csak a hangzatos, divatos művekből te-

2-3. Veres Péter: Irodalom és közönség. Kelet-Népe 1938.

338 és 337 p.

vődött össze, s ilyen könyvekért a "művelődni vágyó" vidéki középosztálybeliek valósággal versenyeztek."⁴

Az irodalmi divatnak ezzel a nem mindig szerencsés irányba ható tendenciájával közel-multunkban is találkoztunk és találkozhatunk, hiszen éppen e jelenségeket is bíráltuk és bíráljuk napjainkig. /Amikor olvasók versengenek Berkesi András, Szilvási Lajos meglehetősen "megmérettél és könnyűnek találtattál" regényeiért. Vásárolják és olvassák Bókay János, Dallos Sándor, Passuth László szentimentális életrajzregényeit, amelyek különösen az 50-es évek végén és a 60-as évek elején voltak bestsellerek egyes rétegek között Magyarországon. De hasonló célokból váltak divattá abban az időben nemcsak Magyarországon, de a világ sok országában Sagan: Jó reggelt, bubánat, vagy D. Cusack több munkája, Magyarországon elsősorban a Hőhullám Berlinben, vagy a Ketten a halál ellen címen írt szép szentimentális, és mondjuk meg, jól megírt, sok lélektani bravurt és féligazságot tartalmazó regényei./

Ezekben az esetekben a divat nem szolgálta a magasabbrendű művészeti - irodalmi izlés meghonosodását, sőt károsan befolyásolta annak fejlődését, mert olyan hazug tartalmakat, féligazságokat, látszat-ellenzékiséget sugároztak szét, amelyeknek összességében a művészetén kívüli szférákban van a helyük. Itt a divat hagyományos értelmezésével találkozhattunk.

4. Paku Imre: Vidéki könyvtárak. Diárium. 1943. 151 p.

A régi és újabb bestsellerek írni jól tudó mesterei, az olvasás lélektanát kitűnően ismerői kezéből kikerült "mestermunkák" hatásos eszközökkel, olvasmányosan tudtak féligazságokat, a marxista-leninista világszemlélettől idegen elemeket és ideológiákat az emberek művészeti tudatába szinte észrevétlenül belopni, s ezzel a hamis, silány izlést erősíteni. A Berkesi-féle "szocialista krimik" esetében - sokak szerint - a szocialista hazaszeretet is érvényesül. Azért nem értünk ezzel egyet, mert úgy véljük, gyenge művészi eszközökkel megírt művekkel haladó tartalmakat és ideológiát hathatósan közvetíteni nem lehet. Erre éppen az 50-es évek szomorú tapasztalatai figyelmeztettek bennünket. A szemantizmus, az irodalmi nivelláció, jelen esetben az izgalom hajszolása, a fantázia logikátlan tulburjánoztatása nem szolgálhatja a jó irodalmi művészeti izlés nevelésének az ügyét, mégha divattá váltak is, mégha - mint Berkesi esetében is - helyes ideológiai aspektusból formált művekről van is szó.

Ha közelmúlt vagy mai jelenséget vizsgálunk, pl. a sok vihart és vitát kiváltó hippizmust elemezzük és összevetjük a történelmi részben vázoltakkal, megállapíthatjuk, hogy itt is szerepjátszásról van szó. Az ékszerszervezők a meztelen felső testen /Baroda herceg/ szerepváltása, szerepfelborítása stílussá, divattá vált. És ez a divattá válás egy fontos mozzanatra utal: arra, hogy az egyén /egyéniesség! / kibúvik az inkognitóból, /a társadalom által rákényszerített sablonból/ protestál a látszatvilág, a külsőségeket méltányoló társadalom ellen.

S itt a divat már "divattá" alakul, nemesedik. Itt a "divat" funkciója progresszív. Tudunk hozni megannyi olyan példát is, - az előbbiekhöz hasonlóan a művészetek területéről - amikor a "divat" a művészetben, az irodalomban a haladás, a művészeti - irodalmi nevelés, a jó művészeti ízlés ügyét szolgálta. A Horthy-rendszerben a szervezett munkások között szinte kötelező "divatként" forgatták Leo Tolsztoj, Makszim Gorkij, Jack London stb. műveit. Ismerték Derkovits Gyula, Dési Huber István képeit. A meghatározó művészeti ízlés és uralkodó divat elleni tiltakozás ez esetben már politikai célokat is szolgált, ahogyan Mesterházi Lajos megfogalmazta: "Az osztályharc kiéleződésének korszakában, a munkásmozgalom, a közizlés elleni tiltakozásul támogatta az avangardot, amely bár nem művészet, nem népművészet, de rokonszenves volt benne már az a minimális törekvés is, hogy lázadt, hogy megbotránkoztatta a polgárt."⁵

S itt hangsúlyoznunk kell a divatnak a társadalmi kapcsolatokban, az emberi kommunikálódásban betöltött szerepét. Hermann István figyelmeztet arra a jelenségre, "amikor hasonló jellegű státusszimbólumok" megteremtik a hasonló emberek kommunikálódásának alapjait. Ugyanakkor - s erről már szólottunk - a divat nivellál és elkülönít egyszerre. Elfedi /elfedheti/ egyfelől a társadalmi különbségeket és rá is mutat azokra. Napjaink szocializmust építő társadalmában úgy tűnik, hogy a divatnak ez a nivelláló funkciója lép előtérbe.

5. Mesterházi Lajos: Az ízlésről. Kritika, 1963. 11. szám.

Ugyanakkor a "divat" /mint az izlés-jelenségben egyik összetevő/ elsősorban a kulturális értékek divatja, tehát lendítő ereje is lehet az izlés formálódásának.

Nézzünk erre is példákat.

A felszabadulás után, amikor szerte a világon "divatos" könyv volt az Anna Frank naplója és illett ismerni, olvasni mindenkinek, általa az emberek milliói ismerték meg a fasizmus lényegét, s egyuttal művészeti tudatuk, izlésük is gazdagabb lett egy serdülő leány eredeti látásmódjával, gazdag benső érzéseivel. Amikor a szovjet művészet és irodalom kezdte meghódítani a felszabadulás után a magyar nézők, olvasók százazereit, az olyan könyvek, mint Solohov: Új barázdát szánt az eké, vagy Fagyjev: Tizenkilencen című művei, Pudovkin, Eizenstein filmjei, Vera Muhina szobrai, az emberek elé valami új, eddig inkább csak sejtett, mint ismert világ tárult. Hogy mit jelentett ez a munkásoknak, parasztoknak a világ-szemléletük és művészeti izlésük formálásában, nem kell hangsúlyozni.

Ezekben az esetekben a "divat" a jó ügy segítőjévé szegődött. Segítőjévé vált haladó gondolatok elterjesztésének, művészi szintű alkotások befogadásának, megértésének, továbbfejlesztésének. A "divat" a művészetben, az irodalomban tehát lehet segítője, inspirálója a jó izlés elterjesztésének, s ezáltal az emberek, emberi közösségek művészeti izlése nevelésének.

Am lehet gátló szerepe is - mint láttuk -, az izlés alakítás lehet fék, akadály is! Sőt, hagyományos értelmezésében tehát kifejezetten értékellenes!

Hogy egyes ellentétes előjelű alkotások azonos időszakban, azonos társadalmakban - s ez tehát a szocializmus építő, átmeneti társadalmakban is lehetséges - "divattá" és divattá válhatnak, önmagában is bizonyítékai a befogadók fogékonyságának, de egyben differenciáltságának, a művészetek iránti elvárásaik különbözőségének is. Más volt pl. a művészettel szembeni elvárása a multban annak a munkásnak, aki Jack Londont, Gorkijt olvasott, munkásdalkörbe járt stb., azzal szemben, akinek Bibó Lajost, vagy Mereskovszkijt ajánlották, banális népszinművekben való szereplését szorgalmazták valamelyik egyházi, vagy "magyarító" egyesület öntevékeny csoportjában. Más ma azon rétegeknek az izlése, akik József Attilától Illyés Gyuláig, Móricz Zsigmondtól Sántha Ferencig olvassák és ismerik a magyar irodalmat. Akik Medgyessi Ferenc, Somogyi József, Szabó István szobraiban, Barcsay Jenő, Holló László képeiben tudnak gyönyörködni, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Farkas Ferenc, Kadosa Pál műzikája jelent számukra felüdülést, - S. Nagy István, Brand István és a többiek könnyű, olykor banális, giccses táncdalszövegével szemben. S az Angyal kalandjai, a Minden lében két kanál helyett Csuhráj, Visconti, Kovács András művészetét igénylik. Más azokkal az egyre fogyókkal szemben, akik még Rejtő Jenőt, Passuth Lászlót, Zsigray Juliát fogadják be kizárólagosan művészet címen.

De más ma már annak az embernek az ízlése is, aki Dumas, Victor Hugo, Jókai Mór művein tuljutva Thomas Mannt, Max Frisch-et, Csingiz Ajtmatovot olvassa és mindig kész együtt haladni az új, a ma, a ma valóságát és problémáit kivetítő írásokkal, képzőművészeti és zenei alkotásokkal, törekvésekkel. Ez a cél! És ez a jó művészeti ízlés egyik feltétele. Egyet kell értenünk L. Kogan gondolataival: A jó ízlés mibenléte nemcsak abban áll, hogy az emberek követik a jó vagy új divatot, hanem abban, milyen esztétikai alaptól közelítenek a mindenkori divathoz. Mindenekelőtt tehát a divat esztétikai megalapozottságát állítja követelményként. Ez pedig a tömegek esztétikai nevelésének eszközével lehetséges.⁶

/Kiemelés tőlem Sz. L./

Eppen ezért, ha a divat "öntörvényű", szabad áramlását megzabolázzuk, irányítjuk, a divatból "divat" lesz, s az ízléstelenség ízléssé nemesedik. Jó propagandával, az értékek tudatos terjesztésével, a szocialista ízlés megvalósulásának irányába sokat lehet tenni. Kiemelni a divatot is a köznapi tudat szférájából, hogy "divat" lehessen.

6. L. N. Kogan: Hudozsesztvennij vkusz. /A művészeti ízlés/

Miszt, Moszkva, 1966. 132 p.